

Tautodailė – dvasinio ugdymo faktorius

Tautodailė – sudėtinė bendrosios kultūros dalis, tačiau tos kultūros panoramoje tautodailės lyginamasis svoris ir mastas nėra pastovus, jis kinta dėl daugelio priežasčių: ekonominės, politinės ir socialinės padėties, vidinių liaudies meno transformacijų ir liaudies meno sampratos kaitos. Šiuo požiūriu klausimas svarstytinas nuo XIX amžiaus pabaigos iki mūsų dienų, kai tautodailė (liaudies menas, valstiečių menas, materialusis folkloras ir kiti terminologiniai apibrėžimai) apskritai išsikristalizavo į savarankišką būties faktorių.

Reikia pabrėžti, kad tautodailė yra tarsi medžio kamienas, iš kurio plėtojasi įvairūs meno reiškiniai, šakos ir šakelės. Kamienas stovėjo, stovi ir stovės, jis yra visos nacionalinės kultūros pagrindas ir stabilumo laidas. Bet tai nereiškia, kad jis yra sustabarėjęs, suakmenėjęs ar net sudžiūvęs darinys. Jo šaknys gali užgriebti ir gretimų teritorijų syvų ir išleisti atžalas, vienos šakos nuo oro permainų suklesti ir pražysta naujais žiedais, kitos vysta ir nubyra. Kinta ir pati tautodailės samprata bei apibrėžimai. Tradicinė (dar laikoma ir klasikine) tautodailės arba liaudies meno samprata buvo apibrėžta kaip anoniminė valstiečių, žemdirbių, ūkininkų taikomojo pobūdžio meninė kūryba, einanti iš kartos į kartą, susiklostydama į pastovius meninius ir funkcinius parametrus ir įgydama tradicijos statusą. Taip susiklostė tradicinė tautodailė, jos šakos, žanrai, medžiagos, funkcionavimo formos. Bet ir ta, tradicinė tautodailė, nors ir lėtais tempais, bet vystėsi, kito.

Spalvoti mūsų drabužiai, žemaitiški sijonai, suvalkiečių margosios prijuostės paplito, įsitvirtino, tik atsiradus ir pradėjus plačiai vartoti anilino dažus ir tas spalvingumas egzistavo ir dabar tebeegzistuoja lygiagrečiai su švelnių spalvų lino audiniais, dukslia vilnos spalva. Į tautodailės erdves veržiasi naujos medžiagos ir technologijos: šilkas, sintetika. Kaltos geležies antkapiniai paminklai atsirado pradėjus Lietuvoje geležinkelių tiesimą ir atpigus geležiai. Ypač ryški tradicijų ir naujovių sankirta puodininkystėje. Žemės ūkio sistemos kaita lėmė ir puodų gamybos kaitą: nykstant primityviajai pienininkystei, kai moliniai indai buvo pagrindinis inventorių, atsirado paklausa dekoratyvinei, parodinei, suvenyrinei keramikai. Puodžių Radeckų didelės interjero vazos iš pradžių buvo aštriai kritikuojamos kaip netradicinės, tačiau palaipsniui įsitvirtino tautodailės parodose, buityje. Itin probleminė liaudies architektūros ir vaizduojamosios dailės (skulptūros, grafikos, tapybos) raida.

Materialumo ir dvasingumo požiūriu ypač akivaizdūs tautodailės saitai su aplinka ir jos svarbiausiais elementais, tokiais kaip dangaus šviesuliai, gėlės ir ypač medžiai. Mes gyvename

šalia medžių, medžių apsuptyje. O ir medžiai gyvens drauge su mumis, jie taip pat gimsta, auga, serga, miršta sava ar prievartine mirtimi. Galų gale žmogus lyg ir susitapatina su medžiu, net gali pavirsti juo ir tada jau svyruoti kaip baikščioji dukrelė Epušė ar iškilmingai rymoti kaip Eglė, ar tvirtai stovėti prieš audras kaip Uosis ir Beržas, net pasirinkti dieviškąjį Ažuolo buvimą.

Apie lietuvių ryšį su giria ir su atskiru medžiu liudija tautosaka („Augo girioj ažuolėlis...“, „Augo kieme klevelis...“, „Augo kieme liepužėlė...“), papročiai, gyvenimo būdas. Statėsi lietuviai medines pilis, trobesius, iš medžio gaminosi rakandus, iš jo atsirado ir vieni pirmųjų meno kūrinų.

Ir štai, kryždirbystė – aukščiausia mūsų liaudies meno raiškos viršūnė. Perėjusi ilgą ir sudėtingą raidos kelią nuo pagoniškųjų memorialinių stulpų, nuo Pamario figūrinių krikštų, patyrusi draudimus ir naikinimus, kaip tik kryždirbystė tapo kūrybinių tautos galių simboliu. O materialusis kryžių pagrindas – vis tas pats medis, medžio kamienas, jo šakos ir šakelės, inspiruojančios žiedų, žvaigždžių ir saulės įvaizdžius. Kryždirbystėje sutelpa ir skulptūros, ir Dievo bei žmonių vaizdai, o apskritai – tai kondensuotas pasaulio vaizdas.

Lietuvių liaudies drožyba ir skulptūra – daugiasluoksnis ir daugiareikšmis kultūros reiškiny, kurio visapusiškam pažinimui reikalingi ne tik tradiciniai tyrinėjimo metodai, bet ir naujų išeities pozicijų paieškos. Taip antropomorfinių ir zoomorfinių vaizduojamųjų motyvų paieškos archeologiniuose radiniuose leidžia lietuvių apimtinės ir siužetinės plastikos pradžią ir kilmę nukelti į pagoniškąją epochą. Tradicinės liaudies skulptūros suklestėjimo laikotarpis – XVIII - XIX a. Ypač sudėtingus pokyčius liaudies skulptūra patyrė XX a., kai stagnaciją ir nuosmukį dėl vidinių kultūros dėsnių ir išorinių politinių administracinių priemonių pakeitė monumentaliosios liaudies skulptūros atgimimas.

Medis per visą lietuvių tautodailės plastikos raidą tapo ir yra pirmine medžiaga, kurioje formavosi ir formuojasi pagrindinės raiškos formos. Gintariniai Juodkrantės amuletai – žmonių figūrėlės – akivaizdžiai byloja apie medinius prototipus. Geležinės koplytstulpių viršūnės – saulutės taip pat daug ką perėmė iš buvusių medinių saulučių. Jau XIX amžiaus viduryje Steponas Gailevičius sukuria pirmuosius monumentalius akmeninius kryžius, kurių konstrukcija ir bendras vaizdas vėlgi primena medinius prototipus. Turi praeiti šiek tiek laiko ir įgyta praktinės patirties, kad būtų suvoktos naujos plastinės medžiagos savybės ir raidos galimybės. O medis išlieka tam tikra jungiamąja grandimi ne tik metalo, akmens ir kitų medžiagų meniniame buvime, bet ir dvasingumo raiškoje.

Plastinės kalbos bendrybės ir savitumai, kai kurių siužetų bei jų meninio vaizdo analizė, meninių individualybių iškėlimas ir apskritai tautodailės individualizacijos problema – neišssemama svarstymų erdvė. Ryškėja prieštaringa įvykių eiga: vaizduojamojoje liaudies dailėje

įsitvirtina autorystė, ir, antra vertus, kolektyvinės kūrybos pradai pasireiškia liaudies skulptūros ansambliuose, daugelyje kapinių naujos kartos antkapiniuose paminkluose ir ypač Kryžių kalne.

Tautodailės, ypač monumentalistikos suklestėjimas – savita kultūrinės rezistencijos forma. Prisimintina, kad nelaisvės metais tai buvo galingas nacionalinių kūrybinių jėgų protrūkis, kurio rezultatai plačiai nuskambėjo tiek tuometinės Tarybų sąjungos viduje, tiek užsienio šalyse, išvedė lietuvių tautodailę į tarptautinę areną.

Liaudies skulptūra laiko tėkmėje pergyveno gimimo, buvimo ir mirties momentus. Ji dažnai buvo puolama ir naikinama, tačiau ir vėl atgimdavo. Skulptūros, ypač memorialinės ir sakralinės, gyvenimas adekvatus žmonių, liaudies, tautos gyvenimui. Liaudies skulptūros gyvybingumą lėmė ir tebelemia jos dvasingumas, glaudus ryšys su pavienių žmonių ir visos tautos istorinės atminties poreikiais, dabarties ir ateities siekiais. Užtenka pažvelgti į liaudiškąjį Rūpintojėlį ar Pietą, kai per plastinę formą, medžiagos apvalkalą prisiskverbta gilus dvasinis turinys su netekties, skausmo, meilės, vilties sklaida.

Tautodailės raidai didelės įtakos turi įvairios organizacinės priemonės: draugijos, sąjungos, būreliai, seminarai, stovyklos, konferencijos ir kt. Kiekviena iš tų organizacinių priemonių turi savą istoriją, teigiamus ir diskusinius darinius. Ypač reikšmingą vietą užima seminarai, kurių metu meistrai ne tik įgauna naujų žinių, tobulina meistrybę, bet ir praturtėja dvasiškai. Tautodailės seminarų pobūdis susiformavo veikiamas senų tradicijų, istorinės liaudies kūrybos patirties ir šiuolaikinės tautodailės poreikių. Atidžiau pažvelgę į praeitį rasime nemažą reiškinį, kuriuos galima laikyti seminarų, amatų dienų ir kitų šiandieninių liaudies meno renginių užuomazgomis. Tai įvairių tautodailės dirbinių turgūs, mugės, įdomūs amatininkų ir jaunimo susiejimai, kursai, rateliai. Visa tai ugdo bendrumo jausmą, išorinę ir vidinę tarpusavio paramą.

Pastaruoju metu kai kurie charakteringi tautodailės funkcionavimo reiškiniai sparčiau vystėsi regionuose. Tai tokie renginiai kaip respublikiniai tautodailininkų tapybos parodos-konkursai tapytojo Adomo Varno premijai laimėti Joniškyje, Rokiškio liaudies drožėjų skulptorių parodos-konkursai Liongino Šepkos vardo premijai laimėti, daug drožėjų, akmens kalėjų, kalvių tapytojų, keramikų, audėjų ir kitų žanrų savaitinių-dvisavaitinių stovyklų Telšiuose, Kelmėje, Kuršėnuose, Nidoje, Šventojoje, Kupiškyje ir kitur. Tarp šių didesnio ar mažesnio masto renginių – daug įvairiausių personalinių parodų parodėlių, neretai tautodailė lyg ir susilieja su moksleivių, vaikų kūryba. Galima tvirtinti, kad liaudies menas – tautodailė – mėgėjų kūryba ne tik tebėra gyva, bet ir po stichiško rinkos ekonomikos įsiveržimo į menų pasaulį pagimdyto nuosmukio rodo plėtos tendencijų.

Tautodailės parodos išsiskiria keliais požūriais: tai pačios lankočiausios ekspozicijos. Jų lankomumą inspiruoja tai, kad kūriniai artimi daugumai lankytojų, jie suvokiami kaip ne itin

nutolę nuo žmogaus tiek savo atlikimo formomis, tiek siužetais, turiniu, idėjomis, kiekvienas jose randa ką nors sau artimo, suprantamo, atpažįsta pats save („gi ir aš taip galėčiau padaryti...“). Ne kartą teko stebėti, kaip parodoje viena ar pora moterų su bloknotelium ir pieštuku atidžiai stebi eksponatą, kažką žymisi. Tos parodos sukelia diskusijas, ginčus, labai platus jų vertybinis diapazonas. Ekspozicijos atspindi tautodailės išorinius ar vidinius poslinkius: iš anoniminio kolektyvinės kūrybos objekto ji tampa individualiu, autoriniu, šalia taikomosios dailės paspartinai plėtojasi vaizduojamoji dailė, ypač tapyba. Nenutrūksta abipusiai ryšiai ir su profesionaliąja daile.

Bendroji kultūros panorama liudija, kad dauguma tokių reikšmingų renginių, kurie apskritai išreiškia šiuolaikinės tautodailės būseną, bazuojasi periferijoje. Jiems suteikiamos geriausios čia esamos salės, atidarymuose dalyvauja valdžios atstovai, renginiai tampa tikromis šventėmis. Tuo požiūriu tautodailė atlieka vieną iš svarbiausiųjų meno funkcijų – žmonių suartinimo ir bendravimo funkciją.

Šiandieninė tautodailė yra toli gražu ne vien valstiečių, ne vien kaimo žmonių kūryba: tik kas dešimtas tautodailininkas yra kaimietis (dažniausiai - rajono centro gyventojas). Kone kas trečias, ketvirtas tautodailininkas yra baigęs aukštąjį mokslą. Visa tai būtina turėti galvoje aptariant kriterijus, uždavinius, formuojant požiūrį į nūdienos reiškinius. Ir dar: jei mes liaudies meną vertinsime tik kaip senąją tradicinę kūrybą, griežtai laikysimės kanonų, pasmerksime jį eksponuoti vien muziejuose, jis bus atplėštas nuo realaus gyvenimo. Be įtakų, be fantazijos, be kičo, be įvairovės (Orvydų, Kosto Gendvilo sodybos) neįmanoma gyvybinga tautodailės raida.

Nauji laikai išryškina kitus liaudies meno bruožus, ypač kelia jo funkcionavimo problemas. Dauguma parodų yra įdomios ne tik dėl geresnių ar menkesnių kūrinių gausos, bet ir dėl jų įvairovės. Lyg ir neliko ryškesnės skiriamosios linijos tarp kaimiškojo ir miestietiškojo folkloro, tarp primityviosios, meistriškosios ir profesionaliosios raiškos, tarp pripažintų, įsitvirtinusių tradicinių formų ir naujovių paieškų.

Kiekvienas liaudies meno kūrinys, pradedant suvenyrais ir baigiant monumentaliąja skulptūra, tradicinis ar neįprastos formos, liudija apie lietuvių tautos buvimą, jos kūrybinį potencialą ir materialines bei dvasines galimybes. Šiuolaikinė tautodailė vertintina ne tik už išbaigtus, visuomenei pateiktus kūrinius, bet ir kaip dvasinės būsenos bei vyksmo reiškinys, kuriame dalyvauja meistrai ir žiūrovai.

Liaudies meno išlikimui ir raidai būtina sąlyga – pripažinti, kad liaudies menas pirmiausia yra procesas, jungiantis senąsias tradicines formas bei jų funkcionavimo prielaidas su naujai gimstančiais poreikiais, medžiagomis ir technologijomis. Būtina pripažinti, kad galimas ir kompiuterinis, skaitmeninis, video liaudies menas. Tradicija gimsta ir šiandien. Antra – reikalinga visuomenės ir valstybės parama tiek saugant ir propaguojant tautodailės paminklus,

integruojant juos į dabarties gyvenimą, tiek skatinant individualią ir kolektyvinę žmonių kūrybą. Reikia padėti atsiskleisti kūrybiniam žmonių potencialui, paremti organizacines struktūras. Kiekvienas, prisidedąs prie tautodailės proceso, įeinąs į jo erdves, tampa dvasiškai turtingesnis, ūgtelėjęs kaip žmogus ir pilietis.

Ateityje tautodailė gyvuos kaip vienas iš svarbiausių komponentų išsaugant tautų savitumą. Tai svarbu ne tik lietuvių tautai, Lietuvos valstybei, bet ir visoms tautoms. Būtinai tarptautinis bendradarbiavimas, patirties pamokos, tarpusavio supratimas ir parama. Tautodailė, liaudies menas XXI amžiuje turi tapti tautų dvasine jungiamąja grandimi. Kad taip įvyktų, pagrindus turime puoselėti ir šiandien.